LALA JAGAT NARYAN EDUCATION COLLEGE

JALALABAD WEST

206

Pedagogy of Punjabi Language



D.El.Ed 2ND YEAR NOTES

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ (Punjabi Language and Teaching)

ਕੋਰਸ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Course Objectives)

1. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।
2. ਭਾਸ਼ਾਈ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
3. ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
4. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣਾ।
5. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਝ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ।

ਇਕਾਈ 1 : ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ

- ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ।
- ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ।
- ਦੂਜੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲਤਾ।

ਇਕਾਈ 2 : ਭਾਸ਼ਾਈ ਕੌਸ਼ਲ

1. ਸੁਣਨ ਕੌਸ਼ਲ

- ਸੁਣਨ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਮਹੱਤਵ।
- ਚੰਗਾ ਸੁਣਨ ਲਈ ਸ਼ਰਤਾਂ।
- ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਭਿਆਸ।

ACHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

2. ਮੌਖਿਕ ਕੌਸ਼ਲ

- ਮੌਖਿਕ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਮਹੱਤਵ।
- ਚੰਗੀਆਂ ਮੌਖਿਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ।
- ਮੌਖਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਢੰਗ।

3. ਪੜ੍ਹਨ ਕੌਸ਼ਲ

- ਪੜ੍ਹਨ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਮਹੱਤਵ।
- ਪੜ੍ਹਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ।
- ਸੂਖਮ ਪੜ੍ਹਾਈ।
- ਸਥੂਲ ਪੜ੍ਹਾਈ।
- ਉੱਚੀ ਪਾਠ ਅਤੇ ਮੌਨ ਪਾਠ।

4. ਲਿਖਣ ਕੌਸ਼ਲ

- ਲਿਖਣ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਮਹੱਤਵ।
- ਲਿਖਣਾ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ।
- ਲਿਖਣ ਕੌਸ਼ਲ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ।

ਇਕਾਈ 3 : ਵਿਆਕਰਨ

1. ਵਰਣ-ਬੋਧ

- ਸਵਰ ਅਤੇ ਵਿਅੰਜਨ।
- ਲਗਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾਵਾਂ।
- ਲਗਾਖਰ।
- ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਗਾਖਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਿਯਮ।

2. ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

- ਨਾਂਵ
- ਪੜਨਾਂਵ
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
- ਕਿਰਿਆ
- ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
- ਸੰਬੰਧਕ
- ਯੋਜਕ
- ਵਿਸਮਿਕ
- ਕਾਰਕ
- ਨਿਪਾਤ

3. ਵਾਕ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ

- ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ।
- ਸੰਯੁਕਤ ਵਾਕ।
- ਮਿਸ਼ਰਤ ਵਾਕ।
- ਵਾਕ ਵਟਾਂਦਰਾ।

4. ਹੋਰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਿਸ਼ੇ

- ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮ।
- ਲਿੰਗ।
- ਵਚਨ।
- ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ।
- ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ।
- ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ।
- ਵਿਸਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ।

ਇਕਾਈ 4 : ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ

1. ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ: ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਧੀਆਂ।
2. ਵਾਰਤਕ (ਗੱਦ) ਸਿੱਖਿਆ: ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ।
3. ਕਹਾਣੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ।
4. ਵਿਆਕਰਨ ਸਿੱਖਿਆ: ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ।
5. ਲੋਕਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ: ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ।

ਇਕਾਈ 5 : ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ

1. ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ

- ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਅਰਥ।
- ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ।
- ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਚੱਕਰ।
- ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਕਲਪ।
- ਅਧਿਆਪਨ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ।

2. ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ

- ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਅਰਥ।
- ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ।
- ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ:

1. ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

2. ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਗਿਆਨ: ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ, ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ।
3. ਭਾਸ਼ਾਈ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਸੁਣਨਾ, ਬੋਲਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਲਿਖਣਾ ਚਾਰਾਂ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
4. ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਗਿਆਨ: ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਖਾਉਣਾ।
5. ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀ: ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
6. ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਝ: ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।

ਇਕਾਈ 1 : ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ

1.1 ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਰਥ:

ਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਅਨੁਭਵਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ:

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

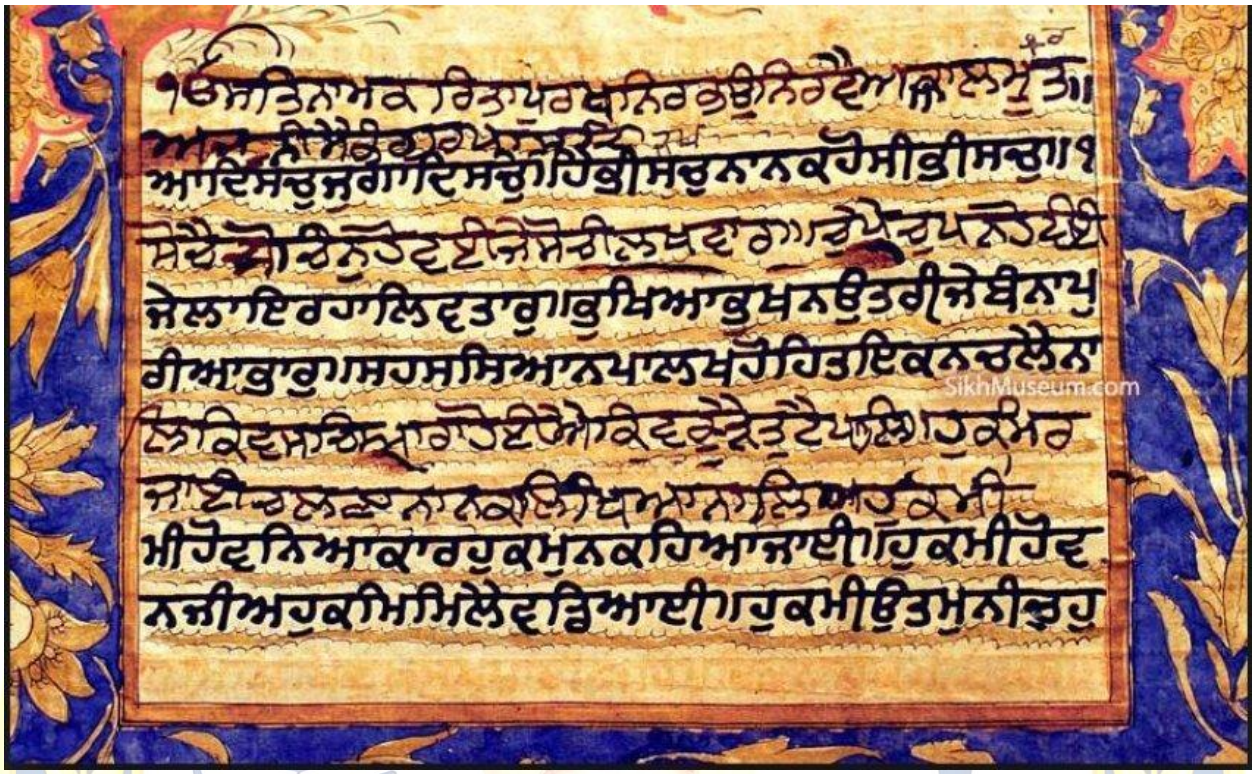
1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ – ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ।
2. ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ – ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪ।
3. ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ – ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪ।
4. ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ – ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ।
5. ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ – ਅੱਜ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ:

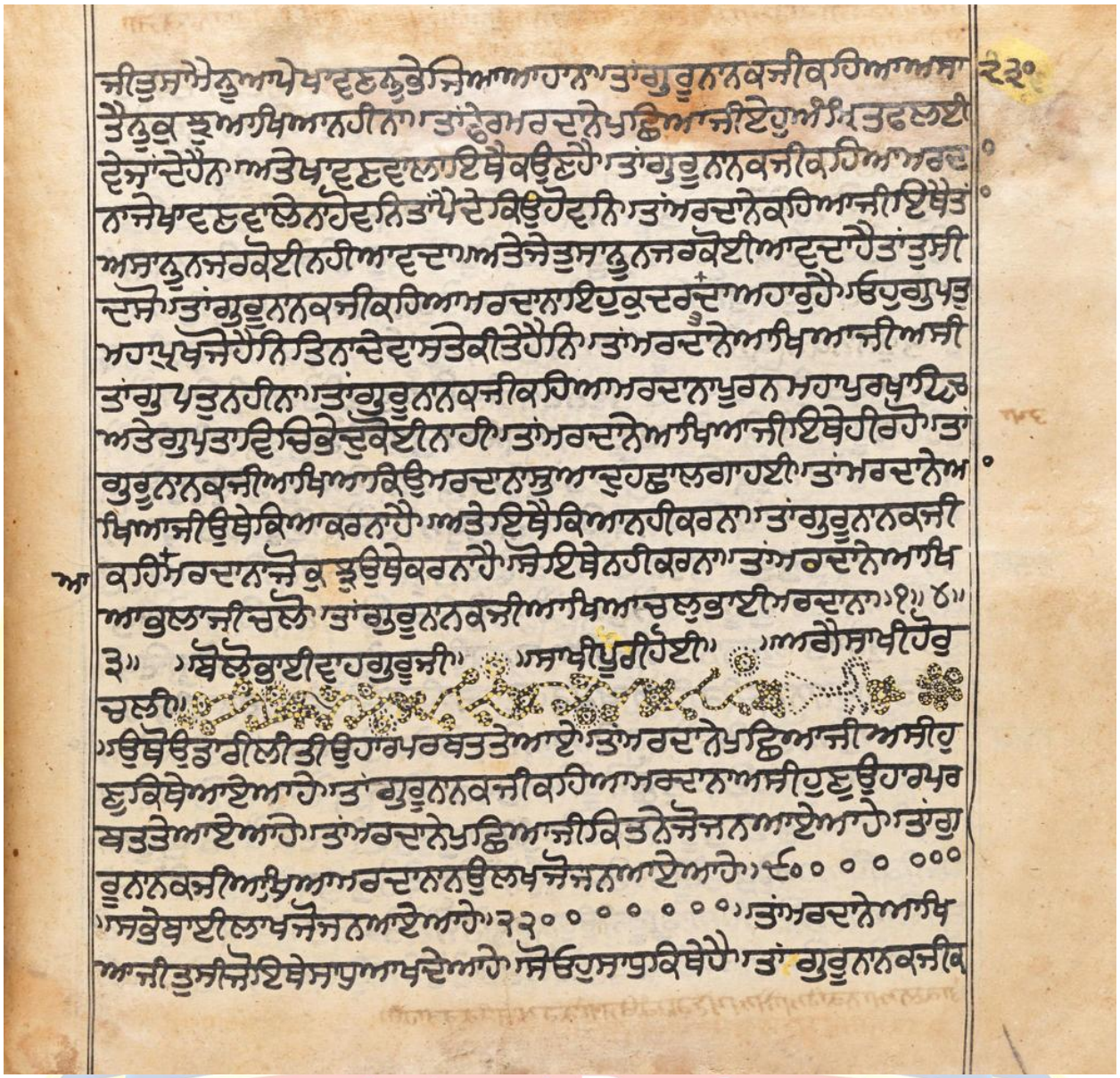
- ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ।
- ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।
- ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ।
- ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।
- ਆਧੁਨਿਕ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ, ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow



ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow



Assistant Professor
Learn • Teach • Grow



Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਇਹ ਇੱਕ ਜੀਵੰਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ।
2. ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
3. ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

4. ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਮਾਝੀ, ਮਲਵਈ, ਦੁਆਬੀ ਅਤੇ ਪੁਆਧੀ।
5. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮਿੱਠਾਸ, ਸਾਦਗੀ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

1.2 ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਲਿਪੀ ਦਾ ਅਰਥ:

ਲਿਪੀ ਉਹ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ:

ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਿਪੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਿਆਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

1. ਗੁਰਮੁਖੀ ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
2. ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰੀ ਮੁੱਢਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹੈ।
3. ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਵਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ।
4. ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
5. ਇਸ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪੀ, ਬਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੱਧਕ ਵਰਗੇ ਲਗਾਖਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
6. ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ।



1.3 ਦੂਜੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ

ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਿਪੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਲਿਪੀ	ਭਾਸ਼ਾ
ਗੁਰਮੁਖੀ	ਪੰਜਾਬੀ
ਦੇਵਨਾਗਰੀ	ਹਿੰਦੀ
ਰੋਮਨ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ	ਪੰਜਾਬੀ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਬੰਗਾਲੀ ਬੰਗਾਲੀ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਕਿਉਂ ਹੈ?

- ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।
- ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਇਸ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪੀ, ਬਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੱਧਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਇਸ ਦੀ ਅੱਖਰ-ਵਿਵਸਥਾ ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਸਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਕਮਲ, ਕਿਤਾਬ, ਪੰਜਾਬ, ਸਕੂਲ।

ਇਕਾਈ 2 : ਭਾਸ਼ਾਈ ਕੌਸ਼ਲ (Language Skills)

ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।



2.1 ਸੁਣਨ ਕੌਸ਼ਲ (Listening Skill)

ਅਰਥ:

ਸੁਣਨ ਕੌਸ਼ਲ ਉਹ ਯੋਗਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਸੁਣਨ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਮਹੱਤਵ:

1. ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਆਧਾਰ ਹੈ।
2. ਸਹੀ ਉਚਾਰਨ ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।
3. ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
4. ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।
5. ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।
6. ਸੰਚਾਰ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਚੰਗਾ ਸੁਣਨ ਲਈ ਸ਼ਰਤਾਂ:

- ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ।
- ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ।
- ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲ ਨਾ ਕੱਟਣਾ।
- ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੋਣਾ।
- ਸੁਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ।
- ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣਾ।

ਸੁਣਨ ਕੌਸ਼ਲ ਦੇ ਅਭਿਆਸ:

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਅਭਿਆਸ	ਉਦਾਹਰਨ
ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਨਾ	ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਲੋਂ ਪਿਆਸੇ ਕਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣਾ
ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਨਾ	ਬਾਲ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਣਾ
ਨਿਰਦੇਸ਼ ਸੁਣਨਾ	ਕਿਤਾਬ ਖੋਲ੍ਹੋ ਅਤੇ ਪੰਨਾ 10 ਪੜ੍ਹੋ
ਆਡੀਓ ਸੁਣਨਾ	ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਸੁਣਨਾ
ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ	ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ

ਕਲਾਸਰੂਮ ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਕੌਣ ਸੀ? ਇਸ ਨਾਲ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2.2 ਮੌਖਿਕ ਕੌਸ਼ਲ (Speaking Skill)

ਅਰਥ:

ਮੌਖਿਕ ਕੌਸ਼ਲ ਉਹ ਯੋਗਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੌਖਿਕ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਮਹੱਤਵ:

1. ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।
2. ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।
3. ਸਹੀ ਉਚਾਰਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।
4. ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
5. ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਚੰਗੇ ਮੌਖਿਕ ਕੌਸ਼ਲ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

- ਸਪਸ਼ਟ ਉਚਾਰਨ।
- ਸਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ।
- ਢੁਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼।
- ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟਤਾ।
- ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ।
- ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ।
- ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਲੜੀਵਾਰਤਾ।

ਮੌਖਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਢੰਗ:

1. ਗੱਲਬਾਤ।
2. ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣਾ।
3. ਭਾਸ਼ਣ।
4. ਸਮੂਹ ਚਰਚਾ।
5. ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣਾ।
6. ਚਿੱਤਰ ਦੇਖ ਕੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ।
7. ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੰਜ ਵਾਕ ਬੋਲੋ।

2.3 ਪੜ੍ਹਨ ਕੌਸ਼ਲ (Reading Skill)

ਅਰਥ:

ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰਾਂ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਕੌਸ਼ਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਨ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਮਹੱਤਵ:

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

1. ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਹੈ।
2. ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।
3. ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
4. ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
5. ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

1. ਸੂਖਮ ਪੜ੍ਹਾਈ (Intensive Reading)

ਕਿਸੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਸੂਖਮ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ।

2. ਸਥੂਲ ਪੜ੍ਹਾਈ (Extensive Reading)

ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਪਾਠ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਲਈ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸਥੂਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਬਾਲ-ਰਸਾਲੇ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨਾ।

3. ਉੱਚੀ ਪਾਠ (Reading Aloud)

ਜਦੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਸੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਪਾਠ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਪਾਠ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲਾਭ: ਉਚਾਰਨ, ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

4. ਮੌਨ ਪਾਠ (Silent Reading)

ਜਦੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਿਨਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮੌਨ ਪਾਠ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲਾਭ: ਇਕਾਗਰਤਾ, ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।



Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

2.4 ਲਿਖਣ ਕੌਸ਼ਲ (Writing Skill)

ਅਰਥ:

ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਰਾਂ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਕੌਸ਼ਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲਿਖਣ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਮਹੱਤਵ:

1. ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।
2. ਲਿਖਤੀ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
3. ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।
4. ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।
5. ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲਿਖਣਾ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ:

1. ਲਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਬਣਾਉਣਾ।
2. ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ।
3. ਅੱਖਰ ਲਿਖਣਾ।
4. ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣਾ।
5. ਛੋਟੇ ਵਾਕ ਲਿਖਣਾ।
6. ਪੈਰਾ ਅਤੇ ਲੇਖ ਲਿਖਣਾ।
7. ਸੁਤੰਤਰ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ।

ਲਿਖਣ ਕੌਸ਼ਲ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ:

- ਨਕਲ ਵਿਧੀ – ਅੱਖਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨਾ।
- ਸ਼ੁਤਲੇਖ ਵਿਧੀ – ਸੁਣ ਕੇ ਲਿਖਣਾ।
- ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖਣਾ – ਚਿੱਤਰ ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖਣਾ।
- ਸੁਤੰਤਰ ਲੇਖਣ – ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖਣਾ।
- ਰਚਨਾਤਮਕ ਲੇਖਣ – ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪੰਜ ਵਾਕ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਇਕਾਈ 3 : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ (Punjabi Grammar)

ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ:

ਵਿਆਕਰਨ ਉਹ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੋਲਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਲਿਖਣਾ ਸਿੱਖਦੇ ਹਾਂ।

ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ:

- ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਵਾਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3.1 ਵਰਣ-ਬੋਧ

ਵਰਣ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਧੁਨੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੱਖਰ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1. ਸਵਰ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅ, ੲ ਅਤੇ ਓ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

2. ਵਿਅੰਜਨ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅੰਜਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਕ, ਖ, ਗ, ਘ, ਚ, ਜ, ਟ, ਡ, ਤ, ਦ, ਪ, ਬ, ਮ ਆਦਿ।

ੳ (ਊੜਾ) - (ūṛā)	ਅ (ਐੜਾ) a (aiṛā)	ੲ (ਈੜੀ) - (īṛī)	ਸ (ਸਸਾ) s (sasā)	ਹ (ਹਾਹਾ) h (hāhā)
ਕ (ਕਕਾ) k (kakā)	ਖ (ਖਖਾ) kh (khakhā)	ਗ (ਗਗਾ) g (gagā)	ਘ (ਘਘਾ) gh (ghaghā)	ਙ (ਙਙਾ) ṅ (ṅaṅā)
ਚ (ਚਚਾ) c (cacā)	ਛ (ਛਛਾ) ch (chachā)	ਜ (ਜਜਾ) j (jajā)	ਝ (ਝਝਾ) jh (jhajhā)	ਞ (ਞਞਾ) ñ (ñañā)
ਟ (ਟਟਾ) ṭ (ṭaṭā)	ਠ (ਠਠਾ) ṭh (ṭhaṭhā)	ਡ (ਡਡਾ) ḍ (ḍaḍā)	ਢ (ਢਢਾ) ḍh (ḍhaḍhā)	ਣ (ਣਾਣਾ) ṇ (ṇāṇā)
ਤ (ਤਤਾ) t (tatā)	ਥ (ਥਥਾ) th (thathā)	ਦ (ਦਦਾ) d (dadā)	ਧ (ਧਧਾ) dh (dhadhā)	ਨ (ਨਨਾ) n (nanā)
ਪ (ਪਪਾ) p (papā)	ਫ (ਫਫਾ) ph (phaphā)	ਬ (ਬਬਾ) b (babā)	ਭ (ਭਭਾ) bh (bhabhā)	ਮ (ਮਮਾ) m (mamā)
ਯ (ਯਯਾ) y (yayā)	ਰ (ਰਾਰਾ) r (rārā)	ਲ (ਲਲਾ) l (lalā)	ਵ (ਵਵਾ) v (vavā)	ੜ (ੜਾੜਾ) ṛ (ṛāṛā)

Gurmukhī Alphabet

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

3. ਲਗਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾਵਾਂ

ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲਗ ਦਾ ਨਾਮ	ਚਿੰਨ੍ਹ	ਉਦਾਹਰਨ
ਮੁਕਤਾ	ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ	ਕ
ਕੰਨਾ	◌ਾ	ਕਾ
ਸਿਹਾਰੀ	◌ਿ	ਕਿ

ਬਿਹਾਰੀ	◌ੀ	ਕੀ
ਔਂਕੜ	◌ੁ	ਕੁ
ਦੁਲੈਂਕੜ	◌ੂ	ਕੂ
ਲਾਂ	◌ੇ	ਕੇ
ਦੁਲਾਵਾਂ	◌ੈ	ਕੈ
ਹੋੜਾ	◌ੋ	ਕੋ
ਕਨੌੜਾ	◌ੌ	ਕੌ

4. ਲਗਾਖਰ

ਜਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਖਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਲਗਾਖਰ:

- **ਬਿੰਦੀ (◌ਂ): ਮਾਂ, ਪਿੰਡ।**
- **ਟਿੱਪੀ (◌ੰ): ਅੰਬ, ਚੰਨ।**
- **ਅੱਧਕ (◌ੱ): ਪੱਕਾ, ਸੱਚਾ।**

5. ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਗਾਖਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਿਯਮ

1. **ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਹੀ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।**
2. **ਸਿਹਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਸਥਿਤੀ ਅੱਖਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਚਾਰਨ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।**
3. **ਬਿੰਦੀ ਅਤੇ ਟਿੱਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।**
4. **ਅੱਧਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਗਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਦੁੱਗਣੀ ਧੁਨੀ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।**

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn · Teach · Grow

3.2 ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (Parts of Speech)

ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ	ਅਰਥ	ਉਦਾਹਰਨ
ਨਾਂਵ	ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਵਸਤੂ, ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਭਾਵ ਦਾ ਨਾਮ	ਰਾਮ, ਕਿਤਾਬ, ਪੰਜਾਬ
ਪੜਨਾਂਵ	ਨਾਂਵ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ	ਮੈਂ, ਉਹ, ਅਸੀਂ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਦਾ ਗੁਣ ਦੱਸੇ	ਸੋਹਣਾ, ਚੰਗਾ, ਲੰਮਾ
ਕਿਰਿਆ	ਕੰਮ ਜਾਂ ਹਾਲਤ ਦੱਸੇ	ਖਾਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ, ਸੌਣਾ
ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	ਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਵੇ	ਹੌਲੀ, ਤੇਜ਼, ਅੱਜ
ਸੰਬੰਧਕ	ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸੇ	ਵਿੱਚ, ਉੱਤੇ, ਨਾਲ
ਯੋਜਕ	ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜੇ	ਅਤੇ, ਪਰ, ਜਾਂ
ਵਿਸਮਿਕ	ਮਨ ਦੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ	ਵਾਹ!, ਹਾਏ!, ਸ਼ਾਬਾਸ਼!
ਕਾਰਕ	ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਦਾ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸੇ	ਨੇ, ਨੂੰ, ਤੋਂ, ਦਾ
ਨਿਪਾਤ	ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਭਾਵ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਵਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ	ਹੀ, ਵੀ, ਤਾਂ

ਉਦਾਹਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਕ:

"ਸੋਹਣਾ ਬੱਚਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।"

- ਸੋਹਣਾ – ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
- ਬੱਚਾ – ਨਾਂਵ
- ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ – ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
- ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ – ਕਿਰਿਆ

3.3 ਵਾਕ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ

ਵਾਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

1. ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ

ਜਿਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਕਥਨ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਰਾਮ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. ਸੰਯੁਕਤ ਵਾਕ

ਜਿਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਤੰਤਰ ਉਪਵਾਕ ਯੋਜਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੁੜੇ ਹੋਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਵਾਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਰਾਮ ਸਕੂਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੋਹਨ ਘਰ ਰਿਹਾ।

3. ਮਿਸ਼ਰਤ ਵਾਕ

ਜਿਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਵੱਧ ਆਸ਼ਰਿਤ ਉਪਵਾਕ ਹੋਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਰਤ ਵਾਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਮੀਂਹ ਪਿਆ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

4. ਵਾਕ ਵਟਾਂਦਰਾ

ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵਾਕ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- **ਸਧਾਰਨ: ਉਹ ਮਿਹਨਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੈ।**
- **ਨਕਾਰਾਤਮਕ: ਉਹ ਆਲਸੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।**

3.4 ਹੋਰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਿਸ਼ੇ

1. ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮ

ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅੱਖਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- **ਵਿਦਿਆਲਾ – ਸਕੂਲ**
- **ਅਧਿਆਪਕ – ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ**
- **ਪੰਜਾਬੀ – ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ**

ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ੁਤਲੇਖ, ਨਕਲ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਕਾਰਡ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

2. ਲਿੰਗ

ਨਾਂਵ ਦੇ ਜਿਸ ਰੂਪ ਤੋਂ ਨਰ ਜਾਂ ਮਾਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

- ਪੁਲਿੰਗ: ਮੁੰਡਾ, ਰਾਜਾ, ਘੋੜਾ।
- ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ: ਕੁੜੀ, ਰਾਣੀ, ਘੋੜੀ।

3. ਵਚਨ

ਜਿਸ ਰੂਪ ਤੋਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਚਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- ਇੱਕਵਚਨ: ਕਿਤਾਬ, ਬੱਚਾ।
- ਬਹੁਵਚਨ: ਕਿਤਾਬਾਂ, ਬੱਚੇ।

4. ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ

ਇੱਕੋ ਜਾਂ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਅਰਥ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਸੂਰਜ – ਰਵੀ, ਭਾਨੂ।
- ਪਾਣੀ – ਜਲ, ਨੀਰ।
- ਧਰਤੀ – ਧਰਤੀ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ।

5. ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ

ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਹਾਰ – ਗਲੇ ਦਾ ਗਹਿਣਾ।
- ਹਾਰ – ਜਿੱਤ ਦਾ ਉਲਟ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

- ਕੱਲ੍ਹ – ਬੀਤਿਆ ਹੋਇਆ ਦਿਨ ਜਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਦਿਨ।

6. ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ

ਜਦੋਂ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਜੋ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੇ – ਦੇਸ਼ਭਗਤ।
- ਜੋ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ – ਅਧਿਆਪਕ।
- ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੋਵੇ – ਕਵੀ।
- ਜੋ ਸੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੋਵੇ – ਸੱਚਵਾਦੀ।

7. ਵਿਸਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ

ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਰਥਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਚਿੰਨ੍ਹ	ਨਾਮ	ਉਦਾਹਰਨ
।	ਪੂਰਨ ਵਿਸਰਾਮ	ਰਾਮ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
,	ਕਾਮਾ	ਰਾਮ, ਸ਼ਾਮ ਅਤੇ ਮੋਹਨ ਆਏ।
?	ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ	ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ?
!	ਵਿਸਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ	ਵਾਹ! ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਫੁੱਲ ਹੈ।
“ ”	ਉਧਰਣ ਚਿੰਨ੍ਹ	ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਆਵਾਂਗਾ।”

ਇਕਾਈ 4 : ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ

ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਯੋਗਤਾ, ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀ, ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਝ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਅਧਿਆਪਕ ਪਾਠ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4.1 ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ (Teaching of Poetry)

ਅਰਥ:

ਕਵਿਤਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਲੈਅ, ਤਾਲ, ਰਸ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
2. ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਹੀ ਉਚਾਰਨ ਸਿਖਾਉਣਾ।
3. ਲੈਅ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
4. ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
5. ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
6. ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
7. ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ।

ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ:

1. ਆਦਰਸ਼ ਪਾਠ ਵਿਧੀ

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਉਚਾਰਨ, ਲੈਅ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

2. ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਧੀ

ਅਧਿਆਪਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ।

3. ਗਾਇਨ ਵਿਧੀ

ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਲੈਅ ਅਤੇ ਸੁਰ ਨਾਲ ਗਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4. ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਵਿਧੀ

ਅਧਿਆਪਕ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਦੀ ਜਾਂਚ ਹੋ ਸਕੇ।

ਉਦਾਹਰਨ:

ਜੇ ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਬਾਰੇ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰੁੱਖਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ, ਪੰਛੀਆਂ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow



ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

Write a few lines about each picture.
Use the words below the picture.



trees, flowers, grass, birds, butterflies, bees

Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

4.2 ਵਾਰਤਕ (ਗੱਦ) ਸਿੱਖਿਆ (Teaching of Prose)

ਅਰਥ:

ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਾਕਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਲੇਖ, ਜੀਵਨੀ, ਯਾਤਰਾ-ਵਿਰਤਾਂਤ, ਨਿਬੰਧ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ।

ਵਾਰਤਕ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

1. ਪਾਠ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
2. ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ।
3. ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧਾਉਣਾ।
4. ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
5. ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

ਵਾਰਤਕ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ:

- ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਧੀ।
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਵਿਧੀ।
- ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿਧੀ।
- ਚਰਚਾ ਵਿਧੀ।
- ਕਹਾਣੀ ਵਿਧੀ।

ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ:

1. ਪਾਠ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ।
2. ਪੂਰਵ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜਾਂਚ।
3. ਆਦਰਸ਼ ਪਾਠ।
4. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਨਾ।
5. ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ।
6. ਪਾਠ ਦੀ ਸਮਝ ਦੀ ਜਾਂਚ।
7. ਦੁਹਰਾਈ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਉਦਾਹਰਨ: 'ਮੇਰਾ ਸਕੂਲ' ਨਾਮਕ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਅਧਿਆਪਕ ਸਕੂਲ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਸਕੂਲ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

4.3 ਕਹਾਣੀ ਸਿੱਖਿਆ (Teaching of Story)

ਅਰਥ:

ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ, ਪਾਤਰ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

1. ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
2. ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ।
3. ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
4. ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
5. ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।

ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ:

1. ਕਹਾਣੀ ਕਥਨ ਵਿਧੀ।
2. ਚਿੱਤਰ ਵਿਧੀ।
3. ਨਾਟਕੀਕਰਨ ਵਿਧੀ।
4. ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਵਿਧੀ।
5. ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪਿਆਸਾ ਕਾਂ

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਂ ਅਤੇ ਘੜੇ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਿਖਾ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਕਿਵੇਂ ਹੱਲ ਕੀਤੀ?

ਸਿੱਖਿਆ: ਜਿੱਥੇ ਚਾਹ ਉੱਥੇ ਰਾਹ।



4.4 ਵਿਆਕਰਨ ਸਿੱਖਿਆ (Teaching of Grammar)

ਅਰਥ:

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਅਧਿਆਪਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਉਦੇਸ਼:

1. ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣਾ ਸਿਖਾਉਣਾ।
2. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ।
3. ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ।
4. ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਗਲਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਨਾ।
5. ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕ ਵਰਤੋਂ ਸਿਖਾਉਣਾ।

ਵਿਆਕਰਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਧੀਆਂ:

1. ਆਗਮਨ ਵਿਧੀ (Inductive Method)

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਯਮ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਰਾਮ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।
- ਸੀਮਾ ਲਿਖਦੀ ਹੈ।
- ਮੋਹਨ ਖੇਡਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਰਿਆ ਹਨ।

2. ਨਿਗਮਨ ਵਿਧੀ (Deductive Method)

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਯਮ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ:

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਅਧਿਆਪਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਂਵ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਫਿਰ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ: ਰਾਮ, ਕਿਤਾਬ, ਪੰਜਾਬ।

3. ਖੇਡ ਵਿਧੀ

ਖੇਡਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਆਕਰਨ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਡ ਬਣਾਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣਾ।

4. ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਵਿਧੀ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਿਆਕਰਨ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਆਗਮਨ ਅਤੇ ਨਿਗਮਨ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ:

ਆਗਮਨ ਵਿਧੀ	ਨਿਗਮਨ ਵਿਧੀ
ਉਦਾਹਰਨ ਤੋਂ ਨਿਯਮ ਵੱਲ	ਨਿਯਮ ਤੋਂ ਉਦਾਹਰਨ ਵੱਲ
ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ	ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਖੋਜ ਅਤੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ	ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ

4.5 ਲੋਕਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ

ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਅਰਥ:

ਲੋਕਧਾਰਾ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ, ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ, ਬੁਝਾਰਤਾਂ, ਅਖਾਣਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ:

1. ਲੋਕ-ਗੀਤ।
2. ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ।
3. ਬੁਝਾਰਤਾਂ।
4. ਅਖਾਣ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ।
5. ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰ।
6. ਲੋਕ-ਨਾਚ।
7. ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ।
8. ਲੋਕ-ਖੇਡਾਂ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow





ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

- ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਮਾਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
- ਲੋਕ-ਕਲਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।

ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ:

- ਲੋਕ-ਗੀਤ ਸੁਣਾਉਣਾ।
- ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਵੀਡੀਓ ਦਿਖਾਉਣਾ।
- ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਣਾ।
- ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਅਖਾਣਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਸਥਾਨਕ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਵਾਉਣਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

ਇਕਾਈ 5 : ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ

5.1 ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ (Micro Teaching)

ਅਰਥ

ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਅਧਿਆਪਕ-ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਕਨੀਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਸਮੇਂ ਲਈ, ਘੱਟ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਾਹਮਣੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਆਪਨ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਅਧਿਆਪਨ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਇੱਕ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਲਈ ਪੰਜ ਤੋਂ ਦਸ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ।

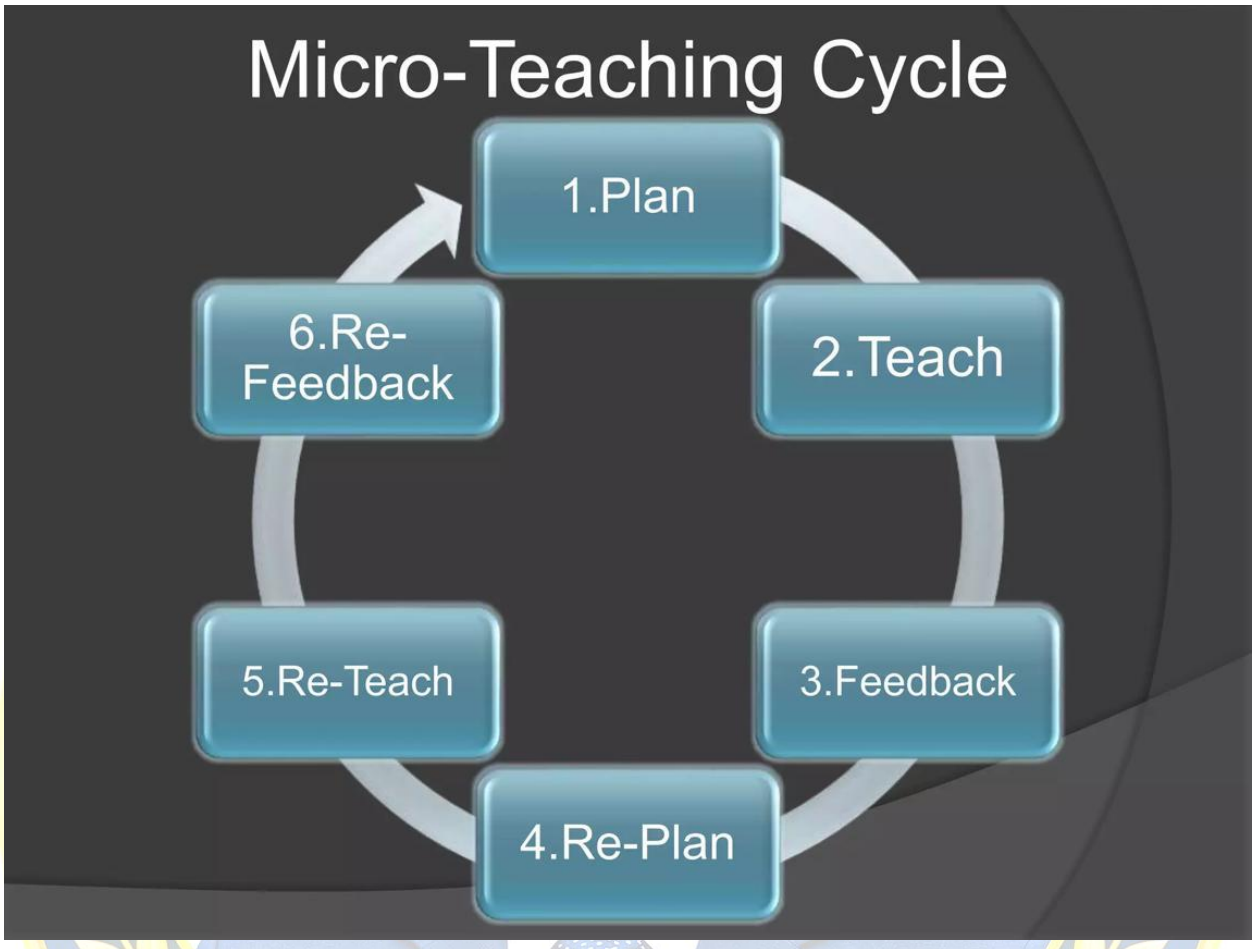
ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਘੱਟ ਸਮਾਂ – ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 5 ਤੋਂ 10 ਮਿੰਟ।
2. ਘੱਟ ਵਿਦਿਆਰਥੀ – ਛੋਟਾ ਸਮੂਹ।
3. ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਅਭਿਆਸ।
4. ਛੋਟਾ ਪਾਠ।
5. ਤੁਰੰਤ ਫੀਡਬੈਕ।
6. ਦੁਬਾਰਾ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਮੌਕਾ।
7. ਅਧਿਆਪਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।

ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਚੱਕਰ (Micro Teaching Cycle)

ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੜਾਅ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow



1. ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣਾ (Planning): ਅਧਿਆਪਕ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਕੌਸ਼ਲ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਠ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
2. ਅਧਿਆਪਨ (Teaching): ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਛੋਟੇ ਸਮੂਹ ਸਾਹਮਣੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।
3. ਫੀਡਬੈਕ (Feedback): ਨਿਗਰਾਨ ਜਾਂ ਸਾਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
4. ਮੁੜ ਯੋਜਨਾ (Re-planning): ਮਿਲੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
5. ਮੁੜ ਅਧਿਆਪਨ (Re-teaching): ਸੁਧਾਰੇ ਹੋਏ ਪਾਠ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6. ਮੁੜ ਫੀਡਬੈਕ (Re-feedback): ਦੁਬਾਰਾ ਅਧਿਆਪਨ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਕਲਪ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਨੂੰ ਅਧਿਆਪਕ-ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਿਵਸਥਿਤ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ NCERT ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਿਆਪਕ-ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਅਭਿਆਸ ਰਾਹੀਂ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ।
- ਅਧਿਆਪਨ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਭਿਆਸ।
- ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਫੀਡਬੈਕ।
- ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ।
- ਦੁਬਾਰਾ ਅਭਿਆਸ ਰਾਹੀਂ ਸੁਧਾਰ।

ਅਧਿਆਪਨ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਕੌਸ਼ਲ	ਅਰਥ	ਉਦਾਹਰਨ
ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਕੌਸ਼ਲ	ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ	ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣਾ
ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਕੌਸ਼ਲ	ਢੁਕਵੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣਾ	ਨਾਂਵ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?
ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ	ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ	ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਨਾਲ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਦਾ ਕੌਸ਼ਲ		ਸਮਝਾਉਣਾ
ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਣ ਦਾ ਕੌਸ਼ਲ	ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਬਣਾਉਣਾ	ਨਾਂਵ – ਰਾਮ, ਕਿਤਾਬ
ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੌਸ਼ਲ	ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ	ਸ਼ਾਬਾਸ਼! ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ
ਬਲੈਕਬੋਰਡ ਕੌਸ਼ਲ	ਬੋਰਡ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ	ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਾਈ
ਉਤੇਜਨਾ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ	ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ	ਆਵਾਜ਼, ਹਾਵ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਬਦਲਣਾ
ਸਮਾਪਤੀ ਕੌਸ਼ਲ	ਪਾਠ ਦਾ ਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ	ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਈ ਕਰਵਾਉਣਾ

5.2 ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ (Lesson Plan)

ਅਰਥ

ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਇੱਕ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਿਵਸਥਿਤ ਯੋਜਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਧਿਆਪਕ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਿਆਰੀ ਨੂੰ ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

1. ਅਧਿਆਪਨ ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।
2. ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।
3. ਪਾਠ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

4. ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ।
5. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ।
6. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
7. ਅਧਿਆਪਨ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।
8. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ।

ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ

1. ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ।
2. ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਨਾਮ।
3. ਜਮਾਤ।
4. ਸਮਾਂ।
5. ਪਾਠ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ।
6. ਆਮ ਉਦੇਸ਼।
7. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼।
8. ਪੂਰਵ ਗਿਆਨ।
9. ਸਹਾਇਕ ਸਮੱਗਰੀ।
10. ਪਾਠ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ।
11. ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ।
12. ਮੁਲਾਂਕਣ।
13. ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ।

ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

1. ਵਿਸ਼ਾ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ: ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਪਾਠ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

2. ਕੌਸ਼ਲ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ: ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੌਸ਼ਲ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੁਣਨ, ਬੋਲਣ ਜਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੌਸ਼ਲ।

3. ਹਰਬਰਟ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ: ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਮੁੱਖ ਪੜਾਅ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

- **ਤਿਆਰੀ**
- **ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ**
- **ਤੁਲਨਾ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ**
- **ਸਧਾਰਨੀਕਰਨ**
- **ਵਰਤੋਂ**

4. ਇਕਾਈ ਯੋਜਨਾ (Unit Plan): ਕਿਸੇ ਪੂਰੀ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਕਈ ਪਾਠਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

5. ਦੈਨਿਕ ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ: ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੇ ਪਾਠ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਨਮੂਨਾ ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ

ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ

ਵਿਸ਼ਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ – ਨਾਂਵ

ਵੇਰਵਾ	**ਜਾਣਕਾਰੀ**
ਵਿਸ਼ਾ	**ਪੰਜਾਬੀ**
ਜਮਾਤ	**ਪੰਜਵੀਂ**
ਸਮਾਂ	**35 ਮਿੰਟ**
ਪਾਠ ਦਾ ਨਾਮ	**ਨਾਂਵ**

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀ	ਆਗਮਨ ਵਿਧੀ
ਸਹਾਇਕ ਸਮੱਗਰੀ	ਚਾਰਟ, ਤਸਵੀਰਾਂ, ਬਲੈਕਬੋਰਡ
ਪੂਰਵ ਗਿਆਨ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜਾਣਦੇ ਹਨ

ਆਮ ਉਦੇਸ਼:

- ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
- ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ।
- ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਖਾਉਣਾ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼:

ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਾਂਵ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਕਣਗੇ, ਨਾਂਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕਣਗੇ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੇ ਸਕਣਗੇ।

ਪਾਠ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ:

ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ	ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ
ਅਧਿਆਪਕ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ?	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।
ਅਧਿਆਪਕ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ?	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਕੂਲ ਦਾ ਨਾਮ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।
ਅਧਿਆਪਕ ਕਿਤਾਬ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।
ਅਧਿਆਪਕ ਨਾਂਵ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੱਸਦਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਹੈ। ਸੁਣਦੇ ਹਨ।

ਬਲੈਕਬੋਰਡ ਕਾਰਜ:

ਨਾਂਵ: ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਵਸਤੂ, ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਭਾਵ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਨਾਂਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- **ਵਿਅਕਤੀ – ਰਾਮ**
- **ਵਸਤੂ – ਕਿਤਾਬ**
- **ਸਥਾਨ – ਪੰਜਾਬ**
- **ਭਾਵ – ਖੁਸ਼ੀ**

ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

1. **ਨਾਂਵ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ?**
2. **ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।**
3. **ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।**
4. **'ਸਕੂਲ' ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ?**

ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ: ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦਸ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।

ਪੂਰੇ ਸਿਲੇਬਸ ਦੀ Mind Mapping

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow



ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਖੇਪ ਮਾਈਂਡ ਮੈਪ:

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ

ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ

ਇਕਾਈ 1

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ

ਨਿਕਾਸ, ਵਿਕਾਸ, ਲਿਪੀ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਇਕਾਈ 2

ਭਾਸ਼ਾਈ ਕੌਸ਼ਲ

ਸੁਣਨਾ, ਬੋਲਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ, ਲਿਖਣਾ

ਇਕਾਈ 3

ਵਿਆਕਰਨ

ਵਰਣ, ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕ, ਨਿਯਮ

ਇਕਾਈ 4

ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ

ਕਵਿਤਾ, ਗੱਦ, ਕਹਾਣੀ, ਵਿਆਕਰਨ, ਲੋਕਧਾਰਾ

ਇਕਾਈ 5 – ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ

Micro Teaching Cycle • Teaching Skills • Lesson Plan • Planning • Teaching • Feedback • Re-teaching

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੰਜਾਂ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ।

ਇਕਾਈ 1

1. **ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।**
2. **ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸਮਝਾਓ।**
3. **ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਲਿਖੋ।**

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਇਕਾਈ 2

1. ਚਾਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦੱਸੋ।
2. ਸੁਣਨ ਕੌਸ਼ਲ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਲਿਖੋ।
3. ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੱਸੋ।
4. ਲਿਖਣ ਕੌਸ਼ਲ ਦੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਸਮਝਾਓ।

ਇਕਾਈ 3

1. ਸਵਰ ਅਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੱਸੋ।
2. ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਗਾਖਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
3. ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਮੇਤ ਲਿਖੋ।
4. ਸਧਾਰਨ, ਸੰਯੁਕਤ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਰਤ ਵਾਕ ਸਮਝਾਓ।

ਇਕਾਈ 4

1. ਕਵਿਤਾ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਧੀਆਂ ਲਿਖੋ।
2. ਵਾਰਤਕ ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਸਮਝਾਓ।
3. ਕਹਾਣੀ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦੱਸੋ।
4. ਆਗਮਨ ਅਤੇ ਨਿਗਮਨ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਲਿਖੋ।
5. ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਧਿਆਪਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।

ਇਕਾਈ 5

1. ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਲਿਖੋ।
2. ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਓ।
3. ਅਧਿਆਪਨ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਲਿਖੋ।
4. ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਦੱਸੋ।
5. ਹਰਬਰਟ ਦੀ ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਪੰਜ ਪੜਾਅ ਸਮਝਾਓ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁੱਖ ਗੱਲਾਂ

- **ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਚਾਰ ਕੌਸ਼ਲ – ਸੁਣਨਾ, ਬੋਲਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਲਿਖਣਾ।**
- **ਵਿਆਕਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।**
- **ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।**
- **ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਪਨ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਦਾ ਹੈ।**
- **ਪਾਠ-ਯੋਜਨਾ ਅਧਿਆਪਨ ਨੂੰ ਉਦੇਸ਼ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।**

ਸਿੱਟਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਇਹ ਕੋਰਸ ਇੱਕ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਧਿਆਪਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਈ, ਸਾਹਿਤਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow